

Tutkimus Käkisalmen ja Sortavalan välisistä murteista

HEIKKI LESKINEN *Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 275. Helsinki 1963. 306 s., 15 karttaa.*

Fil.tri Heikki Leskinen on määrätietoisesti ja vaivojaan kaihtamatta kerännyt tutkimuksen kohteena olevista murteista laajan ja edustavan aineiston. Murrealueeseen kuului 1930-luvulla kahdeksan pitäjää, mutta näistä menetti Laatokan rannikkoon rajoittuvat viisi pitäjää Moskovan rauhassa 1940. Jäljelle jäi kolme, nekään eivät aivan sen laajuisina kuin ennen sotia. Koska menetetyt alueen murteita puhuva väestö asuu nykyään hajallaan eri puolilla Suomea, ei hyvien kielenoppaiden löytäminen ole ollut helppoa. Toista murretta puhuvien pariin joutuneet siirtolaiset omaksuvat pakostakin vaikutteita uudesta ympäristöstään, sekä äänteellisiä että sanastollisia. Kirjan runsaaseen esimerkkiaineistoon sisältyy havaintojeni mukaan kuitenkin varsin vähän epäkarjalaisia sanoja (esim. *evakko* s. 34, *navetta* s. 35 ja muuallakin, *rehu* 35, *idätykskoheet* 87, *pulla* 134, *jääkäri* ja *lupalappu* 137, *huvila* ja *vesistö* 138, *järjestää* 176, *verottaa* 180, *metsästysaika* 192, *sotilas-kasarmi* 230, *kerma* 236, *säännöstellä* 245). Asiallisesti nämä eivät kylläkään vaikuta esitykseen, mutta kun aineistoa on runsaasti, olisi viime vuosikymmenien tulokkaat huoletta voinut jättää pois.

Aineksia kerätessään Heikki Leskinen ei ole keskittynyt vain Luoteis-Laatokan murteisiin, vaan hän on liikkunut laajalti myös naapurimurteiden puolella. Sen ansiosta hänen on onnistunut monissa tapauksissa vakuuttavasti osoittaa, että hänen alueensa murteet ovat omaksuneet vaikutteita lähimmästä ympäristös-

tä ja sen johdosta kehittyneet eri suuntiin. Niinpä Kaukolan murre liittyy eräissä kohdin siihen etelässä rajoittuvaan Räisälän murteeseen, Parikkalan murre Säämingin ja Kerimäen savolaismurteisiin. Naapurimurteiden vaikutukseen kiinnitetään kyllä huomiota useisakin äännehistoriallisissa tutkimuksissa, mutta vain harvoin sitä on osoitettu yhtä pätevästi ja havainnollisesti. Leskisen teos osoittaa vakuuttavasti, että murre ei ole staattinen tiettyä ajankohtana edes yhden pienehköön pitäjän alueella.

Murreaineksen ryhmittely, toisin sanoen teoksen jäsentely ei ole aiheuttanut varsin suuria pulmia, koska viimeksi ilmestyneistä äännehistoriallisista tutkimuksista on voinut ottaa mallia. Pahempi vaara piilee siinä, niin tätä kuin vastaisiakin monografioita ajatellen, että jokin tutkittavan murteen kannalta ehkä tärkeäkin ryhmä jää vaille esittelyä, jos se puuttuu aikaisemmista tutkimuksista. Heikki Leskisen esitys näyttää kyllä olevan lähes tyhjentävä tutkimuksen kohteena olevien murteiden osalta; omasta puolestani jäin vain kaipaamaan esitystä *oi-* ja *ele-*loppuisista verbivartaloista (tyyppiä **meloin* : **meloidak* ja **makaδelen* : **makadeldak*). Hyvää kielellisen aineksen tuntemista ja tarkkuutta vaaditaan myös siinä, että murremuotoja ei sijoiteta väärin ryhmiin (esim. *ek-*loppuisia sanoja *eh-*loppuisten joukkoon tai päinvastoin). Tässäkään kohden Leskisen teos ei juuri anna aihetta huomautuksiin.

Suomen murteista on jo entuudestaan

useita äännehistoriallisia monografioita, mutta sellaisen laatimista voidaan edelleenkin pitää sopivana yliopistollisena oppinäytteenä korkeintakin oppiarvoa ajatellen. Murteemme poikkeavat äänne­teellisesti melko paljon toisistaan; äänne­lait, analogia ja vieras vaikutus ovat muovanneet niitä eri tavoin. Murteelli­suuksia selvitellessään tutkija voi osoit­taa tietojaan ja taitojaan, sillä kaikki niistä eivät suinkaan ratkea käden kään­teessä. Useissa tapauksissa Leskinen on voinut nojata aikaisempiin tutkimus­tuloksiin, mutta teoksessa on runsaasti myös itsenäisiä, enimmäkseen oikeaan osuvia päätelmiä. Viitataan tässä vain muutamia: s. 65 kontaminaatioon pe­rustuva selitys eräistä Ruokolahden ja Rautjärven murremuodoista, s. 76 runo­muistiinpanoihin perustuvat päätelmät *sk : s* vaihtelusta, s. 80 kantasanaansa assosioitumattomien sanojen vaellus yli murrerajojen, s. 112 selitys *st : ss* vaihtelun rajoittumisesta määrämuotoihin, s. 125 eräiden imperatiivimuotojen selitys, s. 163 *keräi, makai*-tyyppisistä im­perf.-muodoista annettu selitys, s. 165—171 esitys refleksiivisestä taivutuksesta, s. 182 kaakkoismurteille tunnusomaisen *antaat, ottaat (antoat, ottoat)* tyypin selitys, s. 198 äännesubstituoitioon perutuva selitys *messä, vissa* muodoista, s. 243 omistusliitteisen *kätteese* tyypin selitys, s. 261 sananloppuisen *k:n* säilyminen klusiililla alkavan jälkiliitteen edessä, s. 191 sananloppuisen *n:n* säilyminen eräissä muotoryhmissä. Ja vaikka ei kaikkiin selityksiin ehkä voidakaan va­rauksettomasti yhtyä, niiden teoreettista perustelua ei sinänsä voida pitää vir­heellisenä, eräissä tapauksissa kylläkin liiaksi premissien rasittamana.

Suhteellisen monien edellytysten va­rassa ja siitä syystä heikonlaisella perus­tuksella on selitys, joka teoksessa anne­taan kaakkoismurteissa määrärehdoin ta­pahtuneesta vokaalin pitenemisestä spi­rantilla alkaneen tavun edellä (*laki : laaen, maki : mäen, saae 'sade', käsi : kääet* yms.). Martti Rapolan esittämän

teorian mukaan (Vir. 1955, s. 332—341) olisivat pitkävokaaliset muodot syn­tyneet kontaminaation tietä seuraavasti: *laan + laen > laaen, mään + mäen > mäeen*. Kaakkoismurteiden pohjoiselle reuna-alueelle ominaisen tyypin *loa'illa ~ loalla, joa'ttu ~ joattu 'jaettu'* Rapola kuitenkin selittää toisin; tällaisissa olisi ajateltava »alkukomponentin asteittaista pidentymistä jälkikomponentin kustan­nuksella ennen jälkimmäisen täydellistä assimiloitumista», siis jotenkin: *laella > lã'illa > laa'illa (> loa'illa)*. Jälkimmäistä selitystä Leskinen aiheellisesti kritisoi, mutta itse kontaminaatioteoriasta hän sanoo, että sitä ei ole aihetta ryhtyä hor­juttamaan, »pikemminkin on tarjolla houkutus etsiä mahdollisuuksia sen la­ventamiseksi» (s. 63).

Vähän alempana Leskinen mainitsee, että *aa* ja *ää* tai näihin palautuvat dif­fongit *oa* ja *ëä* »edustavat pääpainollisen tavun *a-e* ja *ä-e* yhtymiä paitsi kaakkois­murteissa ja eräissä niihin rajoittuvissa savolaismurteissa myös äyrämöis- ja sa­vakkomurteissa sekä pohjoisissa itäkar­jalaismurteissa». Äyrämöismurteita ka­rakterisoi kuitenkin kehitys *a-e > aae* ja *ä-e > ääe (laaen, mäen)*, ei *a-e > aa*, *ä-e > ää (laan, mään)*. Pitkävokaaliset muodot tulevat murrekuvaan vasta Kar­jalan kannaksen pohjoisosassa, kuten il­mence mm. *s:lla* 54 julkaistusta kartasta. Tämä seikka heikentää tekijän vetämää johtopäätöstä, että »pääpainolliset *ae* ja *äe* -diftongit ovat assimiloituneet pitkiksi vokaaleiksi jo siinä muinaiskarjalaisessa kielimuodossa, jota on puhuttu inkeri­kojen ja savolaisten eron jälkeen, mutta ennen vienalaismurteiden itsenäistymis­tä». — Leskiselä näyttää jääneen huo­maamatta, että pitkävokaaliset muodot eivät ole inkerikoillekaan tuntematto­mia; Volmari Porkka mainitsee sellaisia Ylä-Laukaan murteesta, esim. *laaeel* (= *laella*) ja *määeest* (= *mäestä*) (Ueber den ingrischen Dialekt s. 51).

Pyhäjärveläisen *joaitoa* asun ja siihen rinnastettavat Leskinen selittää seura­vasti: *jaitoa + joatoa > joaitoa* ' = jae-

taan'. Muoto *jaitoa* on kuitenkin tunnusomainen vain kaakkoismurteiden koilliselle reuna-alueelle (Suur-Parikkala, Jaakkima), jossa kehitys *ae > ai* on ilmeisesti savolaismurteiden vaikutusta. Mitään varmoja todisteita tällaisten muotojen esiintymisestä etelämpänä, Käki-salmen puolella, ei ole. Tosin tekijä viittaa näkökantansa tueksi jo Rapolan esittämään vuoksenrantalaiseen *kaavuttaa* muotoon olettaen kehitystä *kaottaa > kauttaa* yhtäältä, *kaottaa > kaattaa* toisaalta ja edelleen kontaminaatiota *kauttaa + kaattaa > kaauttaa* (> *kaavuttaa*). Toisen tavun *u* on kylläkin poikkeuksellinen, mutta muoto on siksi yksinäinen, ettei sen varaan voi paljon rakentaa. Esiintyyhän *u* odotettavan *o:n* asemesta myös muodoissa »niitä kokusiit» (s. 176) ja »yhe kokkuisii» (s. 225), eivätkä nämä ole varmasti ainoita tapauksia.

Kontaminaatioselitys on tyydyttävä vain siinä tapauksessa, että sitä voidaan perustella kielimaantieteellisesti. Jos Karjalan kannaksen murteissa olisi johonkin aikaan ollut Suomenlahden rannikolla *laalla* ja *määllä*, Laatokan rannikolla *laella* ja *mäellä*, keskiosassa *laaella* ja *määellä*, olisi kontaminaatioon perustuva selitys viimeksi mainittujen ja niihin rinnastettavien muotojen osalta todennäköinen. Näin ei kuitenkaan ollut vuosisadan vaihteessa, ja sen takaa ei ole yksityiskohtaisia tietoja kannaksen murteista. Rapolan esittämä kontaminaatio-teoria ei Leskisen kehittämänäkään tunnu riittävän vakuuttavalta. Nykyiset äänteelliset suhteet selittyvät sittenkin luontevammin, jos lähdetään siitä, että vokaali on pidentynyt spirantin kadon yhteydessä, jotta tavuraja ei pääsisi umpeutumaan (esim. **kädessä > käässä*). Milloin spirantti ei kadonnut jäljettömiin tai tavurajalle kehittyi väliäänne (*j, v*), ei pitenemistä tapahtunut, koska siihen ei ollut aihetta (esim. *ikä : ijän, kota : kovan*). Parhaiten on tavuraja säilynyt äyrämoismurteissa, pohjoiseen päin mentäessä on tapahtunut sen häviämistä: vok.-yhtymät ovat muuttuneet pitkiksi

vokaaleiksi tai diftongeiksi (esim. **kädessä > käässä > käässä* resp. *käässä*).

Heikki Leskisen sanonta on pitkin matkaa asiallista ja selkeää. Määritelmät ovat yleensä tiiviitä mutta silti riittävän täsmällisiä. Murteiston deskriptiivinen esittely ei näin ollen jätä juuri toivomisen varaa. Toisinaan kyllä tuntuu siltä, että jotain suhteellisen yksinkertaista äänneilmiötä on valaistu liiankin runsaasti. Mainitsen esimerkkinä vain suffiksaaliseen astevaihteluun kuuluvan *t : δ* suhteen selvittelyn, joka on vaatinut 35 sivua. Koska tässä kohden vokaaliosassa tapahtuneet muutokset tarjoavat ehkä enemmän mielenkiintoa kuin muutokset konsonantiosassa, joudutaan samoja tai samanlaisia esimerkkejä luettelemaan uudelleen teoksen toisessa, vokaalista käsittelevässä osassa. Kirjan sivulukua on kartuttanut suuresti myös se, että esimerkit ovat enimmäkseen muutaman sanan sisältäviä puheen katkelmia. Toisaalta on myönnettävä, että lukija saa niiden ansiosta paljon havainnollisemman kuvan tutkimuksen kohteena olevan alueen murteista kuin yksisanaisten esimerkkien perusteella.

Tekijän kirjallisuudentuntemus on hyvä. Hän on perehtynyt murteitamme koivasti käsitteleviin tutkimuksiin, äännehistoriallisiin murremonografioihin sekä myös laudaturtoihin, joissa käsitellään Luoteis-Laatokan tai sen reuna-alueiden murteita. Mielenkiintoista on todeta, että eräitä sellaisia muotoja, jotka O. Hannikainen mainitsee 1886 ilmestyneessä tutkimuksessaan »Kielenmurteesta Parikkalan pitäjässä», ei Leskinen ole enää tavoittanut.

Tri Leskisen tutkimus on pätevää työtä ja liittyy näin ollen arvokkaana lisänä suomen murteita käsittelevien äännehistorioiden sarjaan. Kirja täyttää myös ulkoasunsa puolesta tämän kaltaiselle teokselle asetettavat vaatimukset: sen painoasu on selkeä, kartakkeet ovat siististi piirrettyjä ja korjausluku on huolellisesti suoritettu.

VEIKKO RUOPPILA